

La fi de la Guerra Civil als Països Catalans: l'inici de l'exili

Amb la derrota de la República comença, entre gener i març de 1939, l'exili.

Els dies de gener a març de 1939 marquen una ruptura històrica pels Països Catalans: la derrota de la República en la Guerra Civil espanyola va representar no sols la mort i la reclusió per a milers de ciutadanes i ciutadans, un retrocés històric de dècades i l'inici d'un intent de genocidi cultural

sense precedents. Va comportar, també, la fugida cap a terres de França de centenars de milers de persones –soldats, homes, dones, vells, nens–, una diàspora humana com no s'havia produït en cap altre moment de la nostra història. El temor a les represàlies anunciades i el coneixement de les matances comeses en el territori sota control franquista justificava amb escreix les dimensions de la marea humana cap a l'exili.

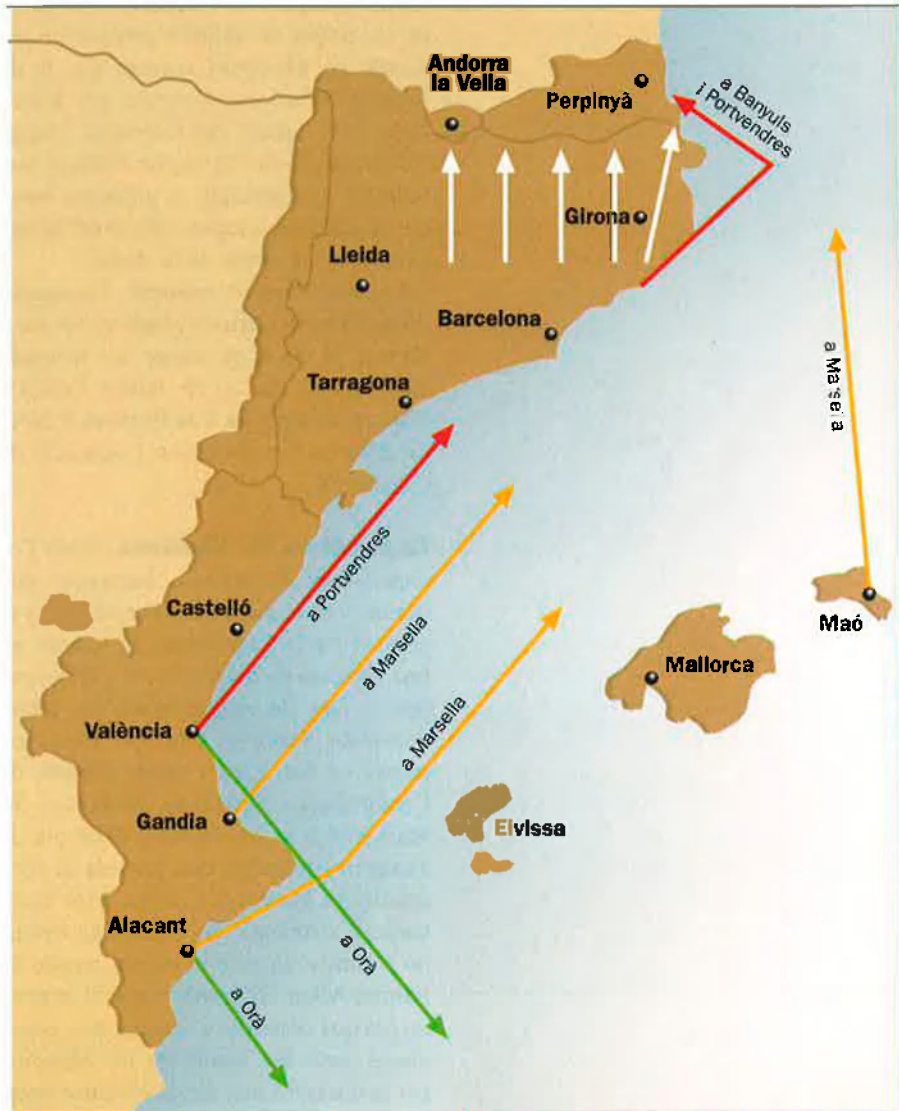
L'ocupació franquista de Catalunya. La derrota de Catalunya –amb la corresponent ocupació militar– va ser una conseqüència lògica de l'enorme desgast que havia representat per a la reguarda catalana la batalla de l'Ebre, la més llarga i dura de la guerra, que, iniciada el 25 de juliol de 1938, amb l'ofensiva republicana al front de l'Ebre, havia de concloure el 15 de novembre del mateix any, quan el darrer soldat republicà havia creuat el riu, i que havia deixat la situació del front com es trobava en vigílies del dia 25 de juliol. La diferència era que ara l'exèrcit republicà havia perdut molts efectius, i no més de 100.000 soldats dels que formaven l'exèrcit de l'Est es trobaven en condicions de combatre. Davant, Franco disposava de 300.000 homes comandats pel general Dávila, amb una moral molt alta i, sobretot, amb una més que evident superioritat artillera i aèria.

Després dels rumors que circulaven sobre una imminent ofensiva franquista i de no pocs ajornaments, finalment el dia 23 de desembre de 1938, fent cas omís a la treva nadalenca que havia proposat el Vaticà, s'inicià l'ofensiva franquista en dos punts concrets: al nord, al

sector de Tremp, i al sud, al sector de Seròs. Al primer sector els soldats republicans, sota el comandament del dirigent anarquista Ricardo Sanz, van resistir, però a Seròs la resistència esdevingué inútil i s'obrí una bretxa profunda per la qual van anar penetrant els soldats italians i navarresos. Les contraofensives republicanes que es van emprendre en aquest sector van acabar fracassant en un moment en què tota línia de front havia ja desaparegut i es combatia a camp obert. A partir d'aquest moment, Catalunya restava abandonada a la seva pròpia sort. El Govern de la República havia previst una ofensiva al front del centre que quan es produí, a començaments de gener de 1939, va acabar fracassant estrepitosament. Davant d'aquesta eventualitat, es va intentar reproduir una situació de resistència a ultrança, com la que havia tingut lloc a Madrid a l'inici de la guerra. A mitjan gener de 1939, el Govern va decretar la mobilització militar general de "tots els ciutadans dels dos sexes compresos entre els disset i els cinquanta anys d'edat". Però tot era ja molt difícil. La superioritat de tot ordre de l'exèrcit invasor impedia qualsevol reorganització militar per part de la República, en un moment en què la rereguarda catalana, després de més de dos anys de guerra, havia exhaurit la seva capacitat de resistència.

En aquestes condicions, l'única cosa que podia fer l'exèrcit de la República era organitzar una retirada el més ordenada possible i, encara, intentar refer una nova línia de front per aturar l'ofensiva. El general Vicente Rojo, el cap d'operacions de l'exèrcit de la República, va fer un darrer intent la nit del 23 al 24 de gener i va preveure convertir el riu Llobregat en una línia de defensa que evités la caiguda de Barcelona. Però en aquests moments la situació anava ja de mal borràs i bona part del territori català havia caigut sota el control de l'exèrcit franquista. Tarragona havia estat ocupada el dia 15 de gener i tres dies més tard, en un consell de ministres al qual havia assistit el president Companys, Juan Negrín, el president espanyol, havia afirmat que la situació, tot i ésser greu, no era desesperada. Però el

L'emigració dels Països Catalans en acabar la Guerra Civil

dia 21 de gener aconsellava Companys la conveniència d'abandonar Barcelona. El mateix dia, *Treball*, l'òrgan de premsa del PSUC, feia una crida desesperada a la resistència, a "l'esforç suprem" per evitar la derrota irremeiable. Però el dia 22 de gener els governs de la República, el català i el basc –tots tres residien a Barcelona– abandonaven la ciutat, en un moment en què arribaven milers de refugiats que fugien de l'avenç de l'exèrcit franquista. El dia 24 de gener els invasors arribaven al Llobregat i es preparaven per ocupar la capital catalana. La matinada del dia 26 de gener, mentre els darrers soldats de l'exèrcit

A la pàgina del costat, commemoració de la diada de l'11 de setembre de 1941 des de Mèxic, amb una referència explícita dels exiliats catalans.

republicà abandonaven la ciutat, les tropes franquistes ocupaven posicions als voltants de Barcelona: la 5a Divisió navarresa ocupava el Tibidabo i Vallvidrera, les tropes de Yagüe s'emparaven del castell de Montjuïc, mentre que la 4a Divisió navarresa avançava per Montcada i els italians del Corpo di Truppe Volontarie enviaven des de Terrassa una columna motoritzada. A primeres hores de la tarda les tropes iniciaven el seu avenç cap al centre de la ciutat.

A partir d'aquest moment, l'ocupació de la resta del territori català va ser molt ràpida: el dia 4 de febrer fou ocupada Girona i el dia 10 de febrer l'exèrcit franquista arribava a la frontera francesa. S'havia completat així l'ocupació de Catalunya.

La rendició de Menorca. Amb l'ocupació de Catalunya, Menorca, que durant tota la guerra havia restat sota el control de la República, va quedar en una situació de desprotecció i aïllament totals. Des de mitjan gener de 1939, Fernando Sartorius Díaz de Mendoza, comte de San Luis i tinent coronel de l'Aeronàutica Naval de Mallorca, intentà evitar la consumació d'un pla de l'exèrcit franquista que preveia la conquesta de Menorca a partir d'un bombardeig sistemàtic de l'illa. Per evitar-ho s'entrevistà amb el cònsol anglès de Palma, Allan Hillgarth, a qui li exposà un pla que consistia a intentar una negociació amb les autoritats de Menorca per aconseguir una rendició sense sang. Els anglesos proporcionarien un vaixell per marxar cap a Menorca amb el qual abandonarien l'illa totes les persones compromeses que volguessin.

El dia 6 de febrer de 1939 el creuer britànic Devonshire des de Palma posava rumb cap a Maó, on fondejava les primeres hores de l'endemà. Les negociacions entre Sartorius i el vicealmirall Luis González de Ubieta, que havia estat nomenat cap de la Base Naval de Maó el 4 de febrer de 1939, començaren el mateix dia, però González de Ubieta no volia comprometre cap rendició sense la prèvia conformitat del Govern de la República. Mentre se celebraven les negociacions es produïren, però, dos fets desgraciats, que posaren en perill el

pla de Sartorius. El dia 8 de febrer, per una banda, la guarnició de Ciutadella es revoltava contra la República, mentre avions italians llançaven el bombardeig més intens que havia de patir Maó en el decurs de tota la guerra. El bombardeig de Maó, que sembla que fou una maniobra italiana per fer fracassar el pla de Sartorius, ja que havien estat marginats de les negociacions, va forçar el comandant britànic del Devonshire a iniciar la retirada. Fou aleshores quan el delegat del Govern de la República a Menorca, Francesc Mercadal, que havia participat en les negociacions amb Sartorius, va demanar al vaixell britànic que retornés, per poder embarcar aquells que volguessin fugir, la qual cosa fou acceptada. Sembla que foren unes 450 persones, moltes menys de les previstes, les que finalment van embarcar la matinada del dia 9 de febrer de 1939 en el vaixell anglès en direcció cap a Marsella, mentre que el motoveler Carmen Picó marxava amb uns 77 refugiats cap a l'Alger.

El mateix dia 9 de febrer tropes franquistes procedents de Barcelona es feien càrrec de la situació de Menorca i el dia 18 es produïen els primers afusellaments a l'illa.

La fi de la guerra i l'ocupació del País Valencià. Amb la pèrdua de Catalunya, la situació de la República va esdevenir desesperada. És cert que encara conservava l'àmplia zona del Centre i del Llevant, habitada per uns deu milions de persones, i disposava d'un exèrcit format per uns 500.000 combatents. Però les condicions materials d'aquest exèrcit i la moral combatent estaven per terra. El president de la República, Manuel Azana, havia dimitit del seu càrrec el 28 de febrer i havia fixat la seva residència provisional a l'ambaixada d'Espanya a París, i el mateix general Vicente Rojo, cap de l'estat major central de l'exèrcit republicà, es va negar a tornar a Espanya, després de la caiguda de Catalunya.

Tan sols Negrín i el Partit Comunista (PCE) creien en la victòria i en la necessitat de resistir costés el que costés, amb la convicció que aviat les contradiccions internacionals que es vivien a Europa desencadenarien una guerra a la

qual quedaria supeditada la guerra d'Espanya.

Però quan Negrín i el seu govern van tornar a Madrid, el dia 10 de febrer de 1939, es van trobar que les preocupacions fonamentals giraven entorn de la pau i la resistència. En el si de l'exèrcit de la República eren ben pocs els generals, caps i oficials que creien en una resistència mínimament eficaç i duradora i ben aviat es va formar una oposició a la política resistencialista de Negrín, a l'entorn del coronel Segismundo Casado, comandant en cap de l'exèrcit del Centre, i que va trobar el suport d'importants sectors socialistes i anarcosindicalistes. El clima d'hostilitat a la política de Negrín era tan gran a Madrid que el dia 27 de febrer de 1939 el Govern va decidir instal·lar-se a Elda, mentre que la direcció del PCE feia el mateix al Palmar, al sud de Múrcia.

En aquests moments, la conspiració de Casado contra el Govern estava molt avançada i el dia 4 de març –el mateix dia en què s'havia produït la sublevació de la flota republicana de Cartagena, que va marxar cap al nord d'Àfrica– Casado va enderrocar el Govern de Negrín, que abandonava Espanya dos dies més tard i creava l'anomenat Consejo Nacional de Defensa, presidit pel general José Miaja. A partir d'aquest moment l'objectiu de Casado fou buscar una pau negociada amb Franco. De fet, des de finals de gener estava en relació amb agents dels serveis d'intel·ligència franquistes que dirigia el coronel José Ungría. Però en aquests moments Franco no estava disposat a acceptar cap altra alternativa que la rendició incondicional. Quan el dia 9 de febrer de 1939 va promulgar la Ley de Responsabilidades Políticas ja deixava entreveure que la "generositat, benevolència i humanitat" envers als vençuts, que havia anunciat uns dies abans, havien deixat pas a la revenja més absoluta. La negativa de Franco a no permetre l'evacuació dels responsables de l'exèrcit republicà no deixaven preveure res de positiu. En un clima de descontrol absolut, el dia 26 de març, Franco va donar l'ordre d'iniciar l'"ofensiva de la victòria", que no va trobar importants resistències a les files de l'exèrcit republicà. El dia 28 de març

Madrid era ocupat sense resistència i l'avenç de l'exèrcit en direcció al Mediterrani era imparable.

En aquestes circumstàncies, els membres del Consell de Defensa, que s'havien traslladat a València –convertida, altre cop, en capital de la República, per unes hores– amb l'objectiu d'intentar l'evacuació per mar dels responsables republicans, van haver de contemplar com les crides que havien fet a diferents països, com França, Anglaterra o els Estats Units, perquè subministressin vaixells per possibilitar l'evacuació, no havien tingut cap mena de ressò. Després de la fugida de la flota republicana, el mar va esdevenir una barrera infranquejable. En aquestes condicions, València es va convertir en un autèntic caos. En plena dispersió republicana, i abans que arribessin les tropes franquistes, els falangistes locals, encapçalats per Luis Gutiérrez Santamarina, s'havien fet pràcticament els amos de la situació. I el dia 29 de març, Casado i els membres del Consell de Defensa abandonaven la ciutat i a Gandia embarcaven en el vaixell anglès Galatea. L'endemà les tropes del coronel Arana ocupaven finalment València.

A Alacant la situació va acabar essent desesperada. Durant els dies 29 i 30 de març s'havien reunit al port alacantí milers de republicans amb l'esperança de poder fugir per mar. Hom parla d'una massa d'entre quinze i vint-i-cinc mil persones, que esguardaven l'arribada d'uns vaixells que finalment no es va produir. Quan la tarda del dia 30 de març, els italians de la divisió Littorio, comandada pel general Gastone Gambarà, van arribar a les portes d'Alacant, la desesperació i el pànic entre els reunits van provocar algunes dotzenes de suïcidis. Algunes fonts parlen d'entre quaranta i cinquanta. El dia 31 de març els concentrats es varen anar lliurant a les tropes italianes.

D'aquesta manera, Franco donava a conèixer el darrer comunicat de guerra el dia 1 d'abril de 1939. El drama d'Alacant no havia fet sinó anunciar un altre drama, que tot just havia començat.

Pelai Pagès

La negativa de Franco a no permetre l'evacuació dels responsables de l'exèrcit republicà no deixava preveure res de positiu. En un clima de descontrol absolut, el 26 de març de 1939, Franco va donar l'ordre d'iniciar l'ofensiva de la victòria, que no va trobar importants resistències a les files de l'exèrcit republicà